

Demokraatia spiraalid

Peeter Tarvel. Demokraatia tulevik. Koost. Toomas Karjahärm ja Hando Runnel. Eesti mõttelugu, nr 43. Ilmamaa, Tartu, 2002. 430 lk.

“Ilmamaa” kirjastus on Eesti mõtteloo sarjaga ületanud poolesaja üllitise piiri. Kuigi kõik avaldatud mõtlejad ei ole võrdkaalulised, oleme siiski saanud juba päris hea pildi Eesti poliitilise ja ühiskondliku intellekti meheliikust tasemest (valikus on vaid üks naine) ja suundumustest viimase sajandi vältel. Selles on kirjastuse vaieldamatu ja konkurentsitu teene. Meie räägime täna 43. köitest (parem hiljem, kui üldse mitte).

Peamiselt ajaloolasena tuntud Peeter Tarveli kahe maailmasõja vahel kirjutatud publitsistlike artiklite valimik pealkirjaga “Demokraatia tulevik” on igati tähelepanuväärne. See on esimene autor mõtteloo sarjas, kelle vasakpoolsest ilmavaatest on ka üsna sisukas eessõnas (lk. 7–16, T. Karjahärm), olgugi sordiini all, juttu tehtud. 1998. a. ilmus küll samas sarjas kaks köidet samuti selgelt vasakpoolsest Eesti Vabariigi Päästekomitee tähtsaimast liikmest, omariikluse tegelikust “autorist” Jüri Vilmsist, kuid ilma igasuguste kommentaarideta.

Just praegu, mil Eesti rahvuslik sotsiaaldemokraatia hakkab tähistama oma sajandat sünnipäeva ja tänu NATO ning Euroliidu osalusele peame Euroopa sotsiaaldemokraatide lähiringi sattunult asuma oma retoorikat kohendama, on aeg lõpuks ausalt tunnistada, et kogu meie iseseisvumise, esimese põhiseaduse ja radikaalsete reformide taga oli rahvuslik vasakideoloogia ja selle järjekindlad elluviijad, kes juba tollal olid väga kaugel bolševikest ehk neist kommunistidest, keda tavaeestlase teadvus tänu ägedale ajupesule siiani võrdsustab igasuguste *sotsi*-tüveliste sõnadega. Stalinlik kompartei riik, millesse meil oli õnnetus pool sajandit kuuluda, oli 150-aastase sotsiaaldemokraatliku ideoloogia väärastunud erijuhtum, samuti kui ristiusu nimel peetud nõiajahid ja miljonite ketserite hävitamine on kahetuhanda-aastase kristluse puhul väärastunud erijuhtum. Paradoksaalselt on sotsialistlikul ja kristlikul ideoloogial üldse palju ühisjooni ja väga palju avaldumisvorme.

Ajaloo professor Peeter Tarvel (1894–1953), tänase tuntud ajaloo professori Enn Tarveli lell,

oli üks sõjaeelse Eesti tegusamaid ajaloolasi, aga samavõrd aktiivne ka poliitilises elus: ta kuulus ESDTP ja ESTP poolt I, II ja V Riigikogu koosseisu, oli püsivalt Tartu linnavolikogu liige ja tegutses mitmes hariduskomisjonis ja teadustöötajate üliõpilasena Tartus ja Peterburis alustas ta ka ajakirjanikutööd ning tegi iseseisvusajal kaastööd eeskätt vasakpoolsetele väljaannetele, mille hulka kuulusid nii ÜS “Veljesto” kogumikud kui ka ajakirjad Looming, Akadeemia ja Üliõpilasleht, kust vaadeldava kogumiku materjalid valdavalt pärinevadki.

Esitatud valik P. Tarveli poliitilistest artiklitest ning esseedest ja mõned pikemad erialased ühiskondlik-poliitilise alltekstiga artiklid kõnealuses raamatus on grupeeritud kolme alapealkirja järgi: “Demokraatiakogemus”; “Võimutegur ühiskonnas”; “Isiksus ajalootegurina”. Kuigi alajaotused on mahuliselt peaaegu võrdsed, kuulub esimesse 14, teise 6 ja kolmandasse kolm pealkirja. Viimase persoonideks on Robespierre, Engels ja Jaan Tõnisson. Neliteist lühemat päevakajalist artiklit annavad tõelise läbilõike Eesti Vabariigi demokraatia arengust, tagasilöökidest ja uutest lootustest seoses 1938. aasta põhiseaduse vastuvõtmisega, millele (lootustele) ei olnud enam määratud teoks saada. Kui veidi vanamoeline stiil maha arvata, on need tekstid vapustavalt kaasaegsed ja kirjeldavad samavõrd nii iseseisvumise kui ka vabariigi taastamise järgset Eesti ühiskonda.

Valik on õnnestunud ajaloolises järjestuses ja ilmekas ka selles plaanis, et kui esimeses, maailmasõja ajal kirjutatud palas käib abstraktne arutelu elu mõtte üle, siis järgmine, mis ilmus Asutava Kogu avamise puhuks ajalehes Sotsiaaldemokraat 24. aprillil 1919 pealkirjaga “Mõisnikuseisuse matusepäevaks”, sisaldab juba objektiivset analüüsi agraarsuhetest ja mõisnike “ajaloolisest” õigusest eestlaste maale. Lõpuosas ütleb autor: “Praegu, kus meie Asutav Kogu maatameestele maad tahab jagada, lubavad ka nemed maad – nendele armsatele kaaskodanikkudele, kes nõus on sõjakäiku Baltimaadele kaasa tegema [---]. Niisuguseid kuulutusi võib praegu Berliini lehtedest leida!” (lk. 32)

Varsti selgus, et huvilisi leidis, kuid *Landeswehr* koos Rauddiviisiga sai teatavasti häbitavalt lüüa, ja tänaseni tähistame jaanilaupäeval võidupüha, mida võiks ka nimetada Tarveli poolt pisut ennatlikult välja kuulutatud Balti mõisnikuseisuse tegelikult matusepäevaks.

Sama ajalehe 5. oktoobri numbris on avaldatud “Mõtted ja soovid meie ülikooli avamise puhul”. Nimelt avati eestikeelne rahvusülikool

juba Vabadussõja ajal, 1. detsembril 1919. Tarveli meelest pidi ülikool võimalikult kiiresti saama eestlaste eestikeelseks ülikooliks, “Eesti rahvuskultuuriliste teadusharrastuste keskkohaks, meie omapärase teadusliku loomistöö kandjaks ja kehastajaks, meie rahva vaimliseks südameks [---] ega tohi end mingil tingimusel raskete vastuvõtutingimuste traataiaga ümbritseda” (lk. 35), kuna haridust tuleb edendada kõigi mõeldavate vahenditega, sest ainult teadmine teeb inimese inimeseks ja võimaldab arendada demokraatiat. Vastu oli ta usuteaduskonna ülalpidamisele riigi-ülikoolis. Teatavasti see siiski rajati, aga vaidlus usuõpetuse vajalikkuse üle koolis kestis aastaid ja päädis rahvahääletusega.

1825. aasta Üliõpilaslehes, arutluses “Meie akadeemilise haritlaskonna tulevikuperspektiivist” teeb autor tagasivaate eesti haritlaskonna kahekümneaastasele (arvates 1905. aastast) arengule, kus me jälle leiame tuttavaid jooni aja-ga, mil *rahvuslik aade* “ammutas küllaldaselt jõudu loomulikust reageerimisest tarbest tsaristliku bürokraatia nivelleerivale survepoliitikale. Ajal, mil võimude valvas silm vähemaisi rahvuslikus eneseavalduses leidis kardetava mässuvaimu idusid, omandas iga väiksema rahvuskultuuriline harrastus ... kergesti noorsoo vaateprismas mingi pühaliku ohvritoomise ja ülla kangelasteo ilme. Neil aegadel oli nii kerge vaimustuda suurist sõnust ja väikseist tegudest, ammutada lohutust ja jõudu igast väiksemastki opositsioonilise meelelaadi avaldusest!” (lk. 42)

Ühiskondlikud murrangud ja maailmasõda viisid paljud illusioonid ja nüristasid aateid, mistõttu pole ime, “et ohvrimeelne ühiskonnateenimine äraiganenuna kõrvale heideti, et labastava ja toorestava eluproosa mõjul ka noorsugu materialiseerus ja eriti haridust ainuüksi ainelise hääoleku abinõuna hakkas hindama” (lk. 44). Tarveli arvates selle haritlaskonna enamik ihaldatud haljale oksale ei jõua, ja siis “võiks see ilma kindlate poliitiliste veendumusteta ja kindlamate ühiskondlikkude sidemeteta virildunud ja kibedustundega täidetud inimmass õige hädaohlikuks saada kõigi võimalikkude parem- ja pahempoolsete riigipöördekatsete korral!” (lk. 45).

Sellest ohutundest ongi kantud terve rida järgnevaid artikleid nii ülikooli kui ka haritlaskonna ja demokraatia teemadel. Viimase eduka toimimise vältimatuks tingimuseks peab Tarvel masside teadlikkust, mille tagab ainult parem haridus. Nii nõustub ta 1928. aastal, artiklis “Demokraatia tulevikust” Max Adleri väitega, et “tuleviku demokraatia raskuspunkt ei asu

mitte niivõrd poliitikas kui võrd pedagoogikas. Järelikult kujuneb demokraatia probleem suurejooneliseks kasvatusprobleemiks.” (lk. 68) Tänapäeval on mõtet seda tarkust väsimatult üle korrata, kuna on juba näha, kuhu on kümneaastane kasvatustöö ignoreerimine ja ainepunktide väärtustamine eesti õpilaskonna, seega rahva tuleviku viinud.

Autorit inimesena iseloomustavad nähtavalt samad jooned, mida ta 1929. a. 4. märtsi Rahva Sõnas omistab lähemale parteisõbrale Minni Kurs-Oleskile, tervitades teda viiekümneandal sünnipäeval kui optimistlikku ja elujaatavat, üllast ja lihtsat inimest “meie ideeliste tegelaste hõredais ridades”, kellele ka sotsialism ei ole “kunagi olnud ainult halliks teooriaks, mõistusega konstrueeritud süsteemiks, vaid aktuaalseks eluliseks praktikaks, parimaks abinõuks rahva töötavate kihtide majandusliku seisundi parandamisel ja nende kultuurilise tasapinna tõstmisel” (lk. 73).

Pätsi-Laidoneri 1934. aasta märtsipöörde muutis ühiskondlikku kliimat põhjalikult ja tekitas eriti ülikooli- ja haritlasringkondades palju rahulolematust, mille üldsuse eest varjamiseks tuli selle hääletoru Postimees Jaan Tõnissonilt ära võtta. Kuus artiklit esimeses alajaotuses ja kõik kahe järgmise osa tööd on avaldatud kolmekümne aastate teisel poolel ja kannavad ilmselt tsensuuri ja ohutunde pitserit, sisaldades samas ajalooliste näidete ja teoreetiliste arutluste käigus palju varjatud rahulolematust ja hoiatusi.

Ilmekas on märtsipöörde esimese aastapäeva eelõhtul Üliõpilaslehes avaldatud lühiartikkel “Kas demokraatia vanadusnõtrus või kasvamis-haigus?”. Vihjates diktaatorlike valitsemisvormide kehtestamisele nii maailmas kui ka Eestis, lõpetab Tarvel artikli kindla veendumusega, “et see kriis, mis demokraatlikku riigivormi viimaseil aegadel meil ja mujal on tabanud, pole veel kaugeltki demokraatia vanadusnõtrus, vaid ta noorusest ja liigselt kiiresti arengust tingitud kasvamis-haigus, mis ratsionaalsel hoolitsusel riigivõimu ja seltskonna arenenuma osa poolest laseb end peagi ravidada. Kuigi demokraatiavastased fanaatilised kired on mitmel pool veel tõusuhoos ja olid meilgi mõni aeg tagasi omandanud massides lausa erakordse ulatuse [vihje vapsidele – M.S.], siis ei jää ometi tulemata tervendav ja õhku puhastav pööre.” Kinnituseks järgneb oluline tsitaat S. Zweigilt, et mõistus võib küll vahel olla sunnitud vaikima, aga tema aeg tuleb ikka jälle.

Saksa- ja prantsuskeelseid tsitaate on mu-

jalgi, ja kui veel Tarvel teadis, et tema lugejad saavad neist aru, siis raamatu toimetajad oleksid võinud arvestada, et tänapäeval on ka haritlaste hulgas nende keelte oskajaid vähe, ja lisada tõlked.¹ Sama tsitaat lõpetab küll juba eesti-keelsena ka Loomingus ilmunud artikli “Vaimse koostöö ülesandeid nüüdisajal” (lk. 137). Tarvel on siin pikalt refereerinud 1937. aastal Pariisis toimunud selleteemalise konverentsi põhiettekanideid, kus G. de Reynold oli rääkinud sellest, et ajal, mil Euroopat liitnud usundiline ühtlus on kadunud, aga füüsilised kokkupuutevõimalused ennenägematult suurenenud, on vaimsed ja kõlbelised distantsid rahvaste vahel üha kasvamas ning tekkinud rida fanaatilisi, sallimatuid ideoloogiaid. Kultuurikriisist oli rääkinud ka meilgi tuntud “Mängiva inimese” (mis veel ei olnud ilmunud) autor J. Huizinga, kes nimetas hüpernatsionalismi meie ajastu pidalitõveks ja oli veendunud, et masse tuleb kavakindlalt ja pidevalt kasvatada, õpetades neid hoiduma rahvuslikest liialdustest, austama teiste veendumusi ja õigusi.

Tarveli arvates on uue vaimse kultuuriliikumise tähtsamaid ülesandeid “see, mis inimkonna kõlbelisel kasvatamisel on tegemata jäänud, nüüd, n.-ö. kaheteistkümnendal tunnil, kõiki võimalikke vahendeid rakendades tasa teha ja seega püüda võimalikult miinimumini vähendada otse kohutavat diskrepantsi inimkonna intellektuaalse ja moraalse arengu vahel” (lk. 133).

Hoiatusi ohtude eest, mis seotud teaduse ja tehnika tormilise arenguga käsikäes eetika ja moraali taandarenguga ning inimeste- ja riikidevaheliste suhete lagunemisega, masside puuduliku haridustasemega jne. kohtame nii Ignatius Loyola eelse ja aegse ajastu kui ka Robespierre'i poliitilise käitumise analüüsis. Kogumiku pikimas artiklis “Demokraatia liigitusest uusima ajaloo valgustusel” (ilm. Akadeemia 1939–1940) käsitletakse demokraatia kujunemist ja avaldusvormi eri riikides ja kontinentidel antiikajast kaasajani. Kuigi tegemist on peamiselt teiste autorite refereerimisega, näitab seisukohtade valik ometi Tarveli enda arusaamu ja vaateid.

Tähelepanuväärne on USA-le antud iseloomustus lk. 210: “Ameerika ühiskond on oma puritaanliku mentaliteedi tõttu sügavasti veendunud oma veenete ja vaadete õigsuses, nii et ta üsna loomulikku peab neid kõigile peale su-

ruda.” Tarvel annab Ameerika demokraatiamuudelile üsna pädeva ajaloolise seletuse, aga meie võime täna tõdeda, et ameeriklaste “vankumatu iseteadvus ja üleolekutunne” on ka 60 aastat hiljem jäänud muutumatuks, nagu ka nende tänaseks enam kui 200-aastane põhiseadus.

Ülikooli professorina osales Tarvel aktiivselt Tartu akadeemiliste ringkondade võitluses ülikooli akadeemiliste vabaduste ja autonoomia eest, kus küll ajutiselt õnnestus mõned positsioonid säilitada, aga uus, 1. jaanuaril 1938 kehtestatud ülikooliseadus “põletas kõiki demokraate”, nagu väidetakse ühes lendlehes, mis näib olevat laotud võrdlemisi (keele)oskamatu trükitöölise poolt, kuid sisu näitab ilmekalt, kust tegelikult tuli toetus juunipöördele, mille tagajärgi tollaste sündmuste keerises keegi ei osanud ette näha, aga väga paljud lootsid naaberriigi vihmavarju all pääseda ikka veel põlisvaenlaseks peetava Saksamaa eest.

Üsna mitmes artiklis Tarvel mitte lihtsalt ei propageeri haridust, vaid tõestab humanitaarteaduste hariduslikku väärtust, sest see on oluline ühendav ehk integreeriv jõud aina rohkem diferentseerivas ja individuaalsust ülistavas ühiskonnas. Ajakirjast Eesti Kool 1936, nr. 10 on kogumikku võetud vastavateemaline artikkel.

Raamatu lõpetab peatükk “Jaan Tõnissoni rahvuspoliitilised vaated” Tõnissoni 70. juubeli-aastapäeva kogumikust 1938. aastast. See ülevaade kannab selget oma ajastu suure Pätsi-Tõnissoni vastasseisu pitserit ning väldib mitte ainult iseseisvusaja käsitlemist, vaid isegi nimetamist. 50-leheküljelises artiklis tuleb Tõnisson mängu esmakordselt alles 18-ndal – eelnev jutt on pühendatud poliitilistele arengutele 19. sajandi teise poole Venemaal ja Baltikumis. Ka Tõnissoni poliitilist arengut jälgitakse pigem kaudselt, venestusperioodi keerises.

Tõnisson oli pärast 1934. aasta Pätsi-Laidoneri riigipööret avalikust elust kõrvale tõrjutud ja temalt ka Postimees võõrandatud. Sellele vaatamata või just seetõttu oli temast saanud rahva seas lugupeetum poliitik ja opositsioonilise Tartu vaimu eestvedaja. 1938. aasta Riigikogu valimistel õnnestus Tartus valitsuspartei Isamaaliidu vastaskandidaadid üles seada ja ka suurelt võita (Tõnisson viis Riigivolikogusse ka vasakmeelsed A. Jalaka ja N. Ruusi). Paljudes kohtades, kus vastaskandidaatide ülesseadmine

¹ Üldiselt väga hästi toimetatud raamatus hakkas silma vaid paar tähtsusetut täheviiga, aga lk. 225 muudab vahelejäädud täht lause mõtet: Bismarck ei öelnud Lassalle'ile, et üks neist hakkab koos kuradiga kirikuid sööma – *wer von uns mit dem Teufel Kir(s)chen essen kann* – vaid mõttes kirsse. Lk. 339 on värsides koguni mitu täheviiga, aga keeleoskaja suudab nad korrigeerida ja teistel on ju ükskõik.

läbi ei läinud, loeti isamaaliitlased valituks ilma hääletuseta. Tõnisson oli kõige selle suhtes teravalt kriitiline, aga kuna erakorralist olukorda ei tühistatud (see toimus 1933–1940), siis kehtis ametlik tsensuur ja isegi Tõnissoni sõnavõtt Riigikogus ei pääsenud avalikkuse ette. Sellega tuli arvestada ka juubelikirjutiste autoritel.

Iga teost võib alati kritiseerida selle eest, mida seal ei ole, aga võiks olla. Ei tahaks sellele pinnale libiseda, sest kõik valikud on paratamatult subjektiivsed ja koostajate poolt vaadates on käesolev kahtlemata üsna terviklik ja õnnestunud. Eessõnas on viidatud ka olemasolevale täiendavale kirjandusele, väljaanne on varustatud bibliograafiliste andmete, viiteparaadi ja nimeregistriga.

Tarvelit võib soovitada lugemiseks nii ajaloo- kui ka poliitika huvilistele. Näib küll, et soovitud polegi väga vaja, sest raamat on juba ära ostetud. Kindlasti pakuvad tema arutlused demokraatia olemusest, selle vormidest ja tulevikuvaadetest küllaga äratundmisrõõmu ja mõtlemisainet. Ja taaskord võime tõdeda, et areng pole lineaarne, vaid pigem spiraalne: me oleme jälle sealsamas, ainult veidi kõrgemal tasemel.

Malle Salupere

Doktoritöö antiikajaloost

Ancient Tradition and Early Greek History. The Origins of States in Early-Archaic Sparta, Argos and Corinth Avita, Tallinn, 2003, 427 lk.

Möödunud aasta 1. oktoobril kaitses Tartu Ülikooli üldajaloo lektor ning Eesti Humanitaarinstituudi õppejõud Mait Kõiv Tartu Ülikooli ajaloo osakonna teadusnõukogu ees oma teist väitekirja ning omandas filosoofiadoktori kraadi ajaloo alal. Monograafia käsitleb antiikautorite kaudu säilinud ajaloo pärimust ja selle kasutamise võimalusi Kreeka ajaloo vara-arhailise ajajärgu (8.–7. saj. eKr.) uurimisel. Sellest Kreeka tsivilisatsiooni kujunemisperioodi peamisest allikakriitilisest probleemist ei pääsenud M. Kõiv mööda juba oma 1993. aastal varase türannia kohta kaitsitud magistratöös (vt. Kleio 1993, nr. 7, lk. 50–51). Doktoritöös on kogu kreeka vanem ajaloo pärimus võetud kõikehõlmava ning laiemaid üldistusi võimaldava vaatluse alla.

Vana-Kreeka ja Rooma ajalugu erineb enamikust uuema ajaloo perioodidest selle poolest, et suurem osa meie teadmistest pärineb kirjandusallikatest, mida juba nende tekkimise ajal käsitati kui ajaloo teoseid. Teoste usaldusväärsus sõltub aga nende allikatest. Muudel ajaloo uurimise aladel – välja arvatud historiograafia ajalugu – loetakse niisugused tekstid enamasti sekundaarkirjanduse hulka. Antiikaja ajaloolased on kirja pannud peamiselt oma kaasaja (alates 5. sajandist) või lähema mineviku ajalugu, mille tunnistajaks nad ise olid või mille kohta oli mälestus veel värske. Sellepärast kehtib üldiselt reegel: tunnustatud autorite teatmeid tuleb seni usaldada, kuni ajaloolase kriitiline meel pole esitanud veenvaid vastuväiteid. Herodotose jutustusest Kreeka-Pärsia sõdade kohta, nii palju kui seda saab teiste allikatega võrrelda, on leitud üllatavalt vähe eksimusi. Niisiis võib pidada Kreeka ajalugu alates klassikalisest ajajärgust, kui mitte arhailise ajastu lõppjärgust, niipalju kui me sellest teame, võrdlemisi usaldusväärseks. Paraku on kreeka ajaloolaste pärand üheksa kümnendiku ulatuses kaduma läinud. Usaldus antiikaja ajaloolaste jutustuste vastu Kreeka vanemast ajaloost püsis kuni 19. sajandi alguseni. Juba varasem immanentne kriitika oli avastanud sellekohastes tekstides anakronisme, vastuolusid ja muid eksitusi, ent alles F. A. Wolfi ja B. G. Niebuhri töödest Homerose eeposte ja Rooma annalistliku traditsiooni kohta alguse saanud teaduslik allikakriitika andis metodoloogilise aluse vanema ajaloo pärimuse sisulisele uurimisele. Tähelepanu keskmesse tõusid pärimuse tekkelugu ja sellega seotud usaldusväärsus.